

Tartu Ülikooli usuteaduskonna ristiusu arheoloogia kabinet 1921–1940

AILE TAMMISTE

Sissejuhatus

Artikkel annab ülevaate TÜ usuteaduskonna ajaloolise usuteaduse õppetooli juures tegutsenud ristiusu arheoloogia kabinetist aastatel 1921–1940. Lähema käsitluse alla tuleb kabineti isikkoosseis, ruumide olukord, kogude suurus ja jaotus, kabineti juhtimisel ette võetud ning koos Akadeemilise Usuteadlaste Seltsiga läbi viidud kiriklike mälestusmärkide registreerimine.

Materjali pakuvad usuteaduskonna tegevust kajastavad peatükid Tartu Ülikooli kohta koostatud koguteostes.¹ Hea abivahend usuteaduskonna ajaloo tundmaõppimiseks ja arhiivimaterjalide leidmiseks on Lembit Raidi teatmik „Tartu Ülikooli usuteaduskond 1632–1940”.² Ristiusu arheoloogia kabineti aastaaruandeid on trükitud Usuteaduslikes Ajakirjas.³ Evald Salumaa mälestused annavad kriitilises toonis

¹ Hans Kruus, Peeter Treiberg (koost), *Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919–1929* (Tartu: [Tartu Ülikool], 1929); B. Kangro (koost), *Universitas Tartuensis: Eesti Vabariigi Tartu Ülikool ja üliõpilaskond sõnas ja pildis* (Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv, [1970]), 42–44; Karl Siilivask, Hillar Palamets (koost), *Tartu Ülikooli ajalugu 1632–1982. III: 1918–1982* (Tallinn: Eesti Raamat, 1982).

² Lembit Raid, *Tartu Ülikooli usuteaduskond 1632–1940. Teatmik* (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 1995).

³ Nt Olaf Sild, „E. V. Tartu Ülikooli usuteaduskonna elust ja tööst“, *Usuteadusline Ajakiri*, 3 (1927), 146–149.

teavet ajaloolise usuteaduse õppetooli professori Olaf Silla tegevuse kohta ristiusu arheoloogia kabineti juhataja ja õppejõuna.⁴ Soojalt ja tunnustavalt meenutab oma õppejõudu Andrus Roolaht.⁵ Riho Altnurme toetub oma lühiuurimustes arhiivimaterjalidele (ka käesolevas artiklis on kasutatud osaliselt samu arhiiviallikaid), samuti Salumaa meenutustele.⁶ Akadeemilise Usuteadlaste Seltsi tegevust kajastavad seltsi juubeli puhul välja antud materjalid.⁷ Liikmete nimekirju ja ülevaateid tegevuse kohta on avaldatud Usuteaduslikes Ajakirjas.⁸

Arhiiviallikatest on ennekõike kasutatud usuteaduskonna iga-aastaseid aruandeid ülikooli valitsusele, nende lisana esitati ka ristiusu arheoloogia kabineti aruanded. Aruandeaasta algus/lõpp oli eri aegadel 1. detsember või 1. aprill. Aruande vorm oli läbi aastate üsna sarnane, selles märgiti: 1) personali koosseis ja muutused selles, 2) teaduslik töö õppeasutuses, 3) asutuste õppeabinõude ja raamatukogude seisukord, 4) asutuste ruumide seisukord.⁹ Lisaks on kasutatud usuteaduskonna tegevusega seotud kirjavahetust ja protokolliraamatuid; kabineti töökorralduse ja töökohtade täitmisega seotud kirjavahetust; majandusaruandeid, varanduste akte, kassaraamatuid, raamatukogu tarvitamise päevaraamatut, kiriklike mälestusmärkide registreerimise päevikuid, isikutoimikuid jne.

Vaatluse all olid ka Akadeemilise Usuteadlaste Seltsi materjalid: põhikirjad, liikmete nimekirjad (1921 teisest semestrist 1939 esimese semestrini); seltsi postiraamat, kiriklike mälestusmärkide registreerimise instruksioonid, arved, kirjavahetus toetuste taotlemise kohta, aruanded.¹⁰

⁴ Elmar Salumaa, „Mälestuskilde akadeemiliselt teelt“, *Eesti Evangeelne Luterlik Kirik*, 2 (1990), 21–25.

⁵ Andrus Roolaht, „Nii see oli ... Kroonika ühest unustuseliiva maetud ajastust“ (Tallinn: Perioodika, 1990), 52–55.

⁶ Riho Altnurme, „Olaf Sild Tartu Ülikooli usuteaduskonnas“, M. Lepajõe, A. Gross (koost), *Mille anni sicut dies hesterna ... Studia in honorem Kalle Kasemaa* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2003), 300–313; Riho Altnurme, „Olaf Sild kirikuloolasena“, Riho Altnurme (koost), *Eesti teoloogilise mõtte ajaloost: sissejuhatavaid märkusi ja apogrüüfe* (Tartu: [Tartu Ülikool], 2006), 84–97.

⁷ EAA, 1855-1-3, l. 1–4. *Akadeemilise Usuteadlaste Seltsi viis aastat (1921-1926)* ([Tartu, 1926]); *Akadeemilise Usuteadlaste Seltsi kümme aastat* (Tartu: Akadeemiline Usuteadlaste Selts, 1931).

⁸ E. Hindrikson, „Akadeemilise Usuteadlaste Seltsi üksikasjaline tegevuse ülevaade 1931–1936“, *Usuteadusline Ajakiri*, 2 (1936), 60–68, 71–74.

⁹ Nt EAA, 2100-4-86, l. 4; EAA, 2100-4-101, l. 3.

¹⁰ EAA, 2100-19-91...92; EAA, 1855-1-2; EAA, 1855-1-8; EAA, 1187-1-152.

Foto 1. Tartu ülikooli usuteaduskonna kogu 1929 (Armin Lombi foto). I rida, vasakult: Otto Seesemann, Hugo Bernhard Rahamägi, Alexander von Bulmerincq. II rida, vasakult: Werner Gruehn, Vassili Martinson, Johan Köpp, Olaf Sild, Eduard Tennmann (TÜR, Fo 1227B).

Huvi pakuvad Tartu Ülikooli raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonnas usuteaduskonna materjalide hulgas säilitatavad üliõpilaste kursuse- ja praktikumitööd ajaloolise usuteaduse alalt ning ristiusu arheoloogia kabineti ettevõtmisel korraldatud kiriklike mälestusmärkide registreerimise tööd.¹¹ Samas leidub üksikuid Tartu Usuteaduse Instituudiga seotud dokumente.¹²

Väärtuslikku materjali sisaldab usuteaduskonna professori Siegfried Aaslava (1899–1957) isikufond. Selles on usuteaduskonna tegevust kajastavaid materjale, õppe- ja teadustöö aruandeid, kirjavahetust, fotosid, Tartu Usuteaduse Instituudi loomise ja tegevusega seotud säilikuid.¹³

Läbi teksti on kasutatud muuseumi ja kabineti nime samatähenduslikuna, kuid eelistatud on siiski viimast, kuna asutuse viimane nimi oli ristiusu arheoloogia kabinet.

¹¹ Kiriklike mälestusmärkide registreerimise tööd. TÜR KHO, 55-3-45...53; Üliõpilaste kursuse- ja praktikumitööd ajaloolise usuteaduse alalt. TÜR KHO, 55-3-71...109.

¹² Instituudile üle antud raamatute ja puuduvate teoste nimekiri, arved, kulude eelarve jm. TÜR KHO, 55-3-132...133.

¹³ TÜR KHO, 97-1-163.

1. Ristiusu arheoloogia kabinet (muuseum)

1.1. Kabineti isikkoosseis

Ristiusu arheoloogia kabinet (muuseum) kasvas välja tsaariaegsest Piibli ja kiriklikkude esemete kollektsioonist, mis oli usuteaduskonna juurde asutatud 1870. aastate esimesel poolel.¹⁴ 20. märtsil 1928 nimetati usuteaduslik arheoloogia muuseum ümber usuteaduslikuks arheoloogia kabinetiks.¹⁵ 1939. aasta aprilli lõpust sai see ülikooli õppeasutuste nimede korrastamise käigus uueks nimeks ristiusu arheoloogia kabinet¹⁶ (nime kasutati mitteametlikult ka varem). Kabinetil olid oma pitsatid.¹⁷

24. novembril 1921 valiti teaduskonna koosolekul muuseumi juhatajaks ajaloolise usuteaduse õppetooli juhataja professor Olaf Sild, kes jäi kabineti etteotsa selle sulgemiseni 31. augustil 1940.¹⁸ Suvevaheajal asendas juhatajat usuteaduskonna dekaani kohusetäitja¹⁹ või juhataja esitatud isik.²⁰

Kollektsioon koosnes peamiselt raamatutest ja ajakirjadest ning vähestest esemetest. Osa materjale oli Esimese maailmasõja ajal kaduma läinud, järelejäänud andis TÜ raamatukogu usuteaduskonnale üle 1922. aastal.²¹

24. jaanuariks 1922 olid muuseumi raamatud inventeeritud, kuid kataloog nende kohta oli veel koostamata.²² 1922–1927 oli usuteaduslikul seminaril²³ ja muuseumil ühine raamatukogu korraldaja-asjaajaja *stud. theol.* Siegfried Aaslava.²⁴

¹⁴ EAA, 402-4-974; EAA, 402-5-803.

¹⁵ EAA, 2100-5-33, l. 3; EAA, 2100-5-3, l. 82-83.

¹⁶ EAA, 2100-5-43, l. 99; EAA, 2100-5-43, l. 193.

¹⁷ EAA, 2100-3-522.

¹⁸ EAA, 2100-5-33, l. 4; EAA, 2100-5-3, l. 65–66, 70p.

¹⁹ EAA, 2100-5-33, l. 12, 15, 17, 19.

²⁰ EAA, 2100-2-1088, l. 44, 57, 77, 81, 82, 115.

²¹ EAA, 2100-4-74, l. 84; *Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919–1929*, 127–128. Olaf Silla sõnul oli kollektsioon alles asutamise algjärgus.

²² EAA, 2100-5-2, l. 3.

²³ *Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919–1929*, 126–127; Lea Leppik, „Usuteaduslik Seminar“, Allan Liim (koost), *Haridusinstituutsioonid Eestis keskajast kuni 1917. aastani* (Tartu: Eesti Rahvusarhiiv, 1999), 246–248. EV Tartu Ülikooli usuteaduslik seminar loodi 1920. a. Selle eelkäija oli 1822–1878(?) usuteaduskonna juures tegutsenud samanimeline õppeasutus, kus valmistati ette pastoreid peamiselt Lõuna-Venemaal.

²⁴ *Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919–1929*, 127; EAA, 2100-4-77, l. 318; EAA, 2100-4-87, l. 97.

Foto 2. Kristjan Valdmann /Vald-
ma (EAA, 2100-1-17583, l. 3).

Foto 3. Villem Uuspuu (E. Kanguri
foto, EAA, 2100-1-17388, l. 11).

1928–1935 oli kabinetil eraldi abijõud-asjaajaja *stud. theol.* Kristjan Valdmann, kelle ülesanne oli ka raamatukogu korraldamine.²⁵ Nagu eelkäijale, maksti ka temale palka erisummade arvelt.²⁶

1. oktoobrist 1935 kinnitati vakantssele kohale *stud. theol.* Villem Uuspuu,²⁷ kes lahkus ametist 1. aprillil 1940.²⁸ Kuni augusti lõpuni 1940 tehti töid tunnitöö korras.²⁹

1938. aastal esitati ülikooli valitsusele taotlus muuta arheoloogia kabineti raamatukogu korraldaja koht assistentuuriks,³⁰ kuna lisaks kabineti kogude korraldamisele ja asjaajamisele tuleb sel ametnikul täita ka ülikoolide seaduses § 72 ette nähtud assistendi kohuseid, st olla professori abiline õppe- ja uurimistöös. Õppetöös olid tema ülesanded: a) anda üliõpilastele näpunäiteid professori ülesantud seminari- ja muude kirjalike tööde, samuti üliõpilaste uurimistööde juu-

²⁵ *Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919–1929*, 128; EAA, 2100-4-87, l. 97; EAA, 2100-5-3, l. 68–69.

²⁶ EAA, 2100-5-33, l. 18.

²⁷ EAA, 2100-4-99, l. 8.

²⁸ EAA, 2100-5-33, l. 39; EAA, 2100-3-497, l. 13.

²⁹ EAA, 2100-3-497, l. 13.

³⁰ EAA, 2100-5-43, l. 192, 200.

res, b) abistada üliõpilasi arhivaalide lugemisel. Uurimistöös aitas ta professorit: a) suvestipendiaatide väljasaatmisel ja ettevalmistamisel kirikulooliste materjalide registreerimiseks ja kogumiseks; b) ristiusu arheoloogia ja teiste kirikulooliste seminaride ja harjutuste korraldamise juures; c) kodumaa kirikulooliste allikate kogumisel ja korraldamisel; d) võimaluse korral uurimisreisidel arhiividesse; kirikute, kabelite ja varemete orientatsiooni mõõtmisel; endiste kirikute ja kabelite kohtade identifitseerimisel jne. Assistentuuri mittelubamisel soovitati nimetada kabineti raamatukogu korraldaja raamatukoguhoidjaks.³¹ Ehkki ülikooli valitsus toetas palvet, jäi see siiski rahuldamata.

Ajaloolise usuteaduse professor ja muuseumi juhataja Olaf Sild (1880–1944) õppis Tartu ülikoolis 1899–1904,³² ta lõpetas nii usuteaduskonna kui ka ajalooteaduskonna. 23. märtsil 1920 kaitses ta väitekirja „Das altchristliche Martyrium in Berücksichtigung der rechtlichen Grundlage der Christenverfolgung“ magistrikraadi saamiseks ajaloolise usuteaduse alal (1925. aasta seaduse alusel doktorkraad).³³ Tartu Ülikoolis oli ta 1919. aastast ajaloolise usuteaduse professori kt, 1920–1940 professor; ristiusu arheoloogia kabineti (muuseumi) juhataja 1921–1940; usuteaduskonna dekaan 1921–1926 ja 1934–1937; Läti ülikooli audoktor (1933); Usuteaduslise Ajakirja toimetaja 1926–1928 ning 1935–1938; Akadeemilise Usuteadlaste Seltsi esimees 1935–1938;³⁴ Akadeemilise Usuteadlaste Seltsi auliige (1939).³⁵ Professor oli palju reisinud.³⁶

Siegfried Aaslava (1899–1957) oli Tartu Ülikooli kasvandik 1919–1925.³⁷ Aastatel 1922–1927 oli ta usuteadusliku seminari ja

³¹ Samas, l. 120.

³² EAA, 402-1-24254; EAA, 2100-1-14641.

³³ *Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919–1929*, 130.

³⁴ EAA, 2100-2-1088; EAA, 2100-2-1088, l. 2, 116, 134-135. O. Sild oli ainus ajaloolise usuteaduse professor 1920–1940.

³⁵ EAA, 2100-4-104, l. 6.

³⁶ EAA, 2100-2-1088, l. 31-35, 78-79, 88, 105, 107, 112; EAA, 2100-4-102, l. 6. 1922. aastal reisis ta Saksamaal ja Itaalias, külastas ülikoolides loenguid ja seminare; töötas Berliini riigiraamatukogus; Roomas, Napolis jm tutvus ajaloo-, kirikuloo materjalide, ristiusu arheoloogiaga. 1927. aastal käis ta komanderingul Saksamaal ja Prantsusmaal, töötas Königsbergis riigiarhiivis ja ülikooli raamatukogus; Berliini riigiraamatukogu käsikirjade osakonnas; Halle Francke asutuste pearaamatukogu käsikirjade osakonnas, tutvus mälestusmärkide, kirikute ja muuseumidega. 1937. aasta sügisel töötas Sild koos Villem Uuspuuga ligi nädal Läti riigiarhiivis, 1938. aasta sügisel uuris ta Riia keskarhiivis visitatsiooniprotokolle.

³⁷ EAA, 2100-1-688.

muuseumi ühine töøjõud. 1928. aastal kaitses ta väitekirja „Das Neue Testament und die Askese“ magistrikraadi saamiseks ning oli seejärel teaduslik stipendiaat Uue Testamendi alal 1928–1929 kodumaal, 1929–1931 Saksamaal Greifswaldis, Heidelbergis ja Pariisis; 1934 kodumaine stipendiaat Uue Testamendi õppetooli juures, 1935 samas dotsent, 1938 professori kt, 1940 professor, 1938–1940 usuteaduskonna dekaan.³⁸

Kristjan Valdmann (Valdma; 1899–1937) oli Tartu Ülikooli kasvandik 1922–1933.³⁹ Ta oli kabineti korraldaja 1927–1935.⁴⁰ 1936. aastal anti talle magistrikraad ajaloolise usuteaduse alal, väitekirja „Põltsamaa kihelkonna ajalugu“.⁴¹

Villem Uuspuu (Neubaum; 1911–1944) oli Tartu Ülikooli kasvandik 1933–1937.⁴² 1938. aasta septembris kaitses temagi väitekirja „Nõiad ja nõiaprotsessid Eestis 17. ja 18. sajandil“⁴³ magistrikraadi saamiseks ajaloolise usuteaduse alal. 1939. aasta septembrist alates oli ta kodumaine stipendiaat⁴⁴ ja töötas ristiusu arheoloogia kabinettis 1935–1940.⁴⁵

Kõik eelnimetatud olid ka Akadeemilise Usuteadlaste Seltsi liikmed.⁴⁶

1.2. Kabineti ruumid

Kuni 1926. aastani seisid kabineti kolm raamatukappi ülikooli peahoones usuteaduskonna seminari kitsas eesruumis ehk koridoris.⁴⁷

³⁸ EAA, 2100-2-1...2.

³⁹ EAA, 2100-1-17583.

⁴⁰ EAA, 2100-2-1300; Villem Uuspuu, „Õpetaja mag. theol. Kristjan Valdma“, *Usuteadusline Ajakiri*, 3/4 (1937), 65–66. Kirikuõpetaja prooviaasta oli ta Tartus Maarja koguduse õpetaja juures, seejärel asetäitja õpetaja Risti koguduses 1935–1937.

⁴¹ EAA, 2100-1-17583, l. 55, 58.

⁴² EAA, 2100-1-17388.

⁴³ Samas, l. 47, 50–52; Villem Uuspuu, „Nõiaprotsesse Pärnu maakohu arhiivis kuni 1642. a“, *Usuteadusline Ajakiri*, 3/4 (1937), 114–126.

⁴⁴ EAA, 2100-5-43, l. 225.

⁴⁵ EAA, 2100-2-1283; EAA, 2100-3-497, l. 13. Villem Uuspuu valiti Halliste õpetajaks 1940. aastal, hukkus põgenemisel laevaga üle Läänemere.

⁴⁶ EAA, 2100-19-91, l. 1–3, 5; EAA, 1855-1-1, l. 5–13.; *Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919–1929*, 361–364. Akadeemilise Usuteadlaste Seltsi löid 1921 usuteaduskonna eestlastest üliõpilased. 1936. aastal täiendatud põhikirja alusel võis seltsi tegevliikmeks olla iga usuteaduskonna õppejõud, üliõpilane ja lõpetanu; „Akadeemilise Usuteadlaste Seltsi liikmete nimestik pro 1936. I sem.“, *Usuteadusline Ajakiri*, 2 (1936), 71–73.

⁴⁷ EAA, 2100-4-76, l. 44.

Kuna see oli ka seminari raamatukogu tööpaik, siis ei saanud muuseumis õppetööd korraldada, kasutada sai ainult muuseumi raamatukogu.⁴⁸ 1926. aastal sai muuseum kolm tuba Lai 36 maja hoovis olevas hoones.⁴⁹ Suurem ruum mahutas 20–25 üliõpilast. Toas olid lauad ja toolid ning vana kantsel täitis kõnetooli aset referaatide ettekandjatele. Teise, väiksemasse tuppa taheti paigutada muuseumi inventar. Kabineti kolm suurt kappi raamatute, piltide ja käsikirjadega ei mahtunud ühte tuppa ära.⁵⁰ 1926–1935 aastaaruannetes kurdeti, et ruumid on kitsad, vajavad remonti ja et on võimatu õppetööd korraldada.⁵¹ Puudus ruum ajalooliste hauakivide jaoks.⁵² Muuseumi kaks kirjadega hauakivi olid statistikakabineti eeskojas, kolm ülesseadmata muuseumi põrandal, takistades üliõpilaste harjutusi. Kive polnud võimalik kabineti seintele kinnitada, sest vana hoone müürid vajusid. Sooviti avaramaid ruume (suurus 200–250 m², kivipõranda, akende, suure avara ukse, ahju ja elektrivalgustusega).⁵³

1933. aasta sügisel saadi ajalooliste hauakivide jaoks lagunenud puukuuri osa.⁵⁴ Sama aasta oktoobri lõpus anti kabinetile juurde „ülemise palkoni alune“ otsaruum,⁵⁵ kuid see oli teistest kabineti ruumidest seinaga eraldatud ja puudus ühendav uks.⁵⁶ 1935. aasta suvel tehti remonti.⁵⁷ 1936/37. õppeaastal said tudengid kasutada kabineti kahte ruumi õppimiseks, kuid kolmas ruum oli ilma kütte ja valgustusega; endiselt puudus võimalus paigutada suuremaid kiviesemeid.⁵⁸ 1937. aastal kasutas kabinet nelja tuba ja ühte eestuba põrandapinnaga 115 m².⁵⁹ 1938. aasta märtsis ülikooli valitsusele saadetud kirjas kurdeti, et ristiusu arheoloogia kabineti maja on hä-

⁴⁸ EAA, 2100-4-77, l. 319; EAA, 2100-4-81, l. 49.

⁴⁹ *Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919–1929*, 65, 128. Ülikool omandas Lai 34, 36 hooned 1922. aastal; EAA, 2100-3-499, l. 21; *Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli ettelugemise kava 1926. a. II poolaastal* (Tartu, 1926), 23. Muuseumi asukohana märgitakse Lai 34, praktikumid toimusid Lai 36, ruumipuudusel ka peahoone auditooriumis nr 3.

⁵⁰ EAA, 2100-3-499, l. 21.

⁵¹ EAA, 2100-4-97, l. 21.

⁵² EAA, 2100-4-86, l. 24.

⁵³ EAA, 2100-3-499, l. 3, 21.

⁵⁴ EAA, 2100-3-497, l. 11.

⁵⁵ EAA, 2100-5-34, l. 14.

⁵⁶ EAA, 2100-3-497, l. 11.

⁵⁷ EAA, 2100-4-99, l. 8.

⁵⁸ EAA, 2100-4-101, l. 19–20.

⁵⁹ EAA, 2100-5-43, l. 106. Aadressina on märgitud Lai 34; EAA, 2100-5-23, l. 81.

daohtlikus seisukorras ning et sobivad ruumid võiks kabinet saada ümberehituste teel P. Põllu 2 maja õuel. Tegelikult olukord ei paranenud.

1.3. Kabineti kogud

Kui raamatukogu oli Piibli ja kiriklikkude esemete kollektsioonist järele jäänud esemed 1922 kabinetile üle andnud, hakkas kollektsioon tasapisi kasvama. 1921.–1927. aastal jagunesid kogud (korraldaja Siegfried Aaslava): 1) raamatud, 2) ajakirjad, 3) pildid ja ära kirjad, 4) mudelid ja hauamärgid, 5) instrumendid.⁶⁰ 1928. aastal seati sisse detailsem jaotus (korraldaja Kristjan Valdmann). Lisandusid deponeeritud klišeed. Eraldi esitati käsikirjad, vanu ajaloolisi ja iseäralisi trükke.⁶¹ 1932/33 võeti kasutusele uued inventariraamatud, muutus raamatute ja esemete numeratsioon ja liigitus.

1932/33. aastal oli kabineti kogudes:⁶²

- 1) raamatud – 402 numbrit (479 köidet),
- 2) raamatud piltidega ja illustratsioonid – 132 numbrit,
- 3) käsikirjad, pitserid, kaardid, plaanid, nende fotograafilised ja fotostaatilised koopiad (varem käsikirjade osakond) – 105 numbrit (139 üksust)
- 4) muuseumi esemed, mälestusmärgid, mudelid ja asjalised koopiad – 49 numbrit,
- 5) monumentaalkirjade ja mälestusmärkide mehaanilised koopiad, originaaltruud pildistused ja ajaloolised ülesvõtted (osakond loodi 1932/33) – 47 üksust,
- 6) klišeed ja diapositiivid, fotonegatiivid jm – 183 numbrit (239 üksust),
- 7) ajakirjad, bibliograafilised nimestikud, kalendrid jm – 227 köidet,
- 8) vanad trükid ja vanade raamatute kollektsioonid (endine ajalooliste ja iseäraliste trükkide osakond) – 4 numbrit,
- 9) instrumendid – 2 numbrit.

⁶⁰ Aruanded, EAA, 2100-4-76, l. 45 (1921/22); EAA, 2100-4-77, l. 319 (1922/23); EAA, 2100-4-78, l. 141 (1923/24); EAA, 2100-4-81, l. 49 (1924/25); EAA, 2100-5-43, l. 24 (1926/27); EAA, 2100-4-87, l. 97 (1927/28).

⁶¹ Aruanded, EAA, 2100-4-87, l. 97 (1927/28); EAA, 2100-3-497, l. 6 (1928/29); EAA, 2100-4-89, l. 26 (1929/30); EAA, 2100-4-90, l. 19 (1930/31); EAA, 2100-4-92, l. 20 (1931/32).

⁶² EAA, 2100-3-497, l. 10; EAA, 2100-4-95, l. 33-34; EAA, 2100-3-513, l. 1.

1933. aastal toimus ka kabineti seni hindamata ja kingitud esemete väärtuse hindamine.⁶³

Kabineti iga-aastastes aruannetes esitati kogude seis aasta alguses, aasta jooksul lisandunud numbrid ja koguarv.⁶⁴ Läbi aastate on aruannetes esitatud köidete ja/või numbrite arv. Täpsemad andmed saab tuua kuni 1935. aastani.⁶⁵ 1936/37. aastast alates (korraldaja Villem Uuspuu) anti aastaaruannetes vaid raamatute ja ajakirjade üldhulk ja kogude üksikasjalikuma jaotuse tõttu on see väiksem kui varasematel aastatel.⁶⁶

1930. aastate teisest poolest on säilinud ka kabineti raamatukogu kataloogi jaotus.⁶⁷

- A Arheoloogia sõnaraamatud
- B1 Arheoloogia ained, üldküsimumused, uurimused
- B2 Kronoloogia ja mis sellega ühenduses
- C1 Arheoloogia alad (ka üldkunst)
  - C1a Katakombid ja matusepaigad ja mis sellega ühenduses
- C2 Arhitektuur
- C3 Maalid, mosaiik, miniatuurornamentika, klaasmaalikunst
- C4 Plastika
- Cqa Piiblid, evangeeliumid ja illustratsioonid
- C5 Tööstuse ehk käsitöö mälestusmärgid ja numismaatika (klaasid, nimetus, kirikuriistad jne)
- C6 Epigraafika ja paleograafia ja ...⁶⁸ kirjad
- C7 Tüübid arheoloogia aladel; Kristus, Maarja ...⁶⁹ (ikonograafia)
  - 2. Itaalia 3. Saksamaa 4. Prantsusmaa 5. Väike-Aasia, Kreeka-maa 6. Inglismaa 7. Venemaa 8. Taani
- C8 Kunsti sümboolika ja mütoloogia
- C9 Eesti arheoloogia alad (ja ülepea Balti), ka Balti ajaloo küsimusi
- E Mälestusmärkide pildid, mudelid
  - 1. Ajakirjad, originaalmälestusmärgid

⁶³ EAA, 2100-5-34, l. 10, 12, 16; EAA, 2100-3-513, l. 3.

⁶⁴ Aastaaruanded avaldati ka Usuteaduslikes Ajakirjas.

⁶⁵ Aruanded, EAA, 2100-3-497, l. 10 (1932/33); EAA, 2100-4-97, l. 21 (1934/35); EAA, 2100-4-99, l. 8 (1935/36).

⁶⁶ Aruanded, EAA, 2100-4-101, l. 19-20 (1936/37); EAA, 2100-4-104, l. 11 (1938/39); EAA, 2100-3-497, l. 12 (1939/1940).

⁶⁷ EAA, 2100-3-498, l. 75. Dateerimata. Koostaja on ilmselt V. Uuspuu.

⁶⁸ Sõna mitteloetav.

⁶⁹ Sõna mitteloetav.

- 2. Mudelid
- 3. Fotograafilised ära kirjad ja käsikirjad, pitserid
- 4. Originaalmälestusmärgid, lambid jne
- F Pildid, mudelid, ära kirjad, originaalmälestusmärgid Eestist (ja Baltimaalt)
- G Ajakirjad
- H Kirikuvisiitatsioonide kirjeldused; arhiivide, kirikulooseltside väljaanded
- I Orientatsiooniküsimusi

1932. aasta juunis saadi luba ajaloolise usuteaduse õppetooli juures kirjutatud kursusetööd hoida alal arheoloogia kabinetis,⁷⁰ 1938. aastal taotleti ka usuteaduskonna auhinnatööde säilitamist seal.⁷¹

Professor Sild pidas kabineti ülesandeks süvendada usuteaduse üliõpilastes igakülgset, eriti kodumaa usuelu tunnetamist ja mõistmist. Ta arvas, et lisaks usulisele kirjandusele peegeldub inimese usuelu ka usuga seotud esemetes, mida võib leida kodudes, kirikutes, kabelites, surnuaedades ja kunstina.⁷² Ta rõhutas ristiusu arheoloogia tähtsust ristiusu- ja kultuuriajaloo uurimisel, kuna see aitab mõista kirikukunsti, tundma õppida ristiusu koguduste ajalugu. Ristiusu arheoloogia ülesandeks pidas ta ristiusu vanema aja mälestusmärkide uurimist, nagu näiteks arhitektuurimälestusmärgid (ristiusu vanema aja matusepaigad, koguduste majad, ristiusuliste eramajad), ristiusu maalid (mosaiik, miniatuur), skulptuurid (hauasambad, puust ja elevantiluust nikerdused kiriku ustel jne), kirikuriided ja -riistad, lambid, nõud, ristiusu embleemidega rahad, pitserid, vapid, mälestusmärkidel leiduvad ristiusuga seotud kirjad.⁷³

Sild pöördus kogude täiendamiseks isiklikult Laiuse, Vastseliina, Karksi, Lääne-Nigula jt kirikuõpetajate poole palvega kirikutes otstarbetult seisvaid esemeid kabinetile annetada, et need täidaksid seal õppevahendite otstarvet.⁷⁴

⁷⁰ EAA, 2100-5-33, l. 23; EAA, 2100-5-5, l. 70p.

⁷¹ EAA, 2100-5-24, l. 119.

⁷² EAA, 2100-3-499, l. 20.

⁷³ Olaf Sild, „Ristiusu arheoloogia“, *Ajalooline Ajakiri*, nr 1 (1923), 16.; Olaf Sild, *Eesti kirikulugu: vanimast ajast olevikuni* (Tartu: Akadeemiline Kooperatiiv, 1938), 247.

⁷⁴ EAA, 2100-3-499, l. 20, 24, 38; EAA, 1245-1-220, l. 6-7; EAA, 1257-1-150, l. 24, 27.

Annetatud oli raamatuid,⁷⁵ maakivist rist,⁷⁶ kabelirist,⁷⁷ haruldaste kujude ja kirjadega paekivist hauaplaat,⁷⁸ ristimiskivi⁷⁹ jm. Kursi koguduselt saadi vana kantsli neli maalitud ja üks maalimata küljelaud, kolm küünlaalust, kaks vana krutsifiksi osa.⁸⁰

Kabinetil oli vanade hauakivide kollektsioon. Sellesse kuulus vähemalt 11 hauakivi 14.–17. sajandist. Kivid pärinesid Türi kirikust, Haapsalu lossikirikust ja Tartu toomkirikust, kaks kivi saadi Õpetatud Eesti Seltsilt.⁸¹

Professor Sild püüdis hankida ka fotosid.⁸² Ülesvõtteid palus muuseumi juhataja saata kahes eksemplaris (üks foto läks muuseumile ja teist kasutas juhataja oma äranägemise järgi).⁸³ Kogudes leidis usuteaduskonnale kingitud Konstantinoopoli patriarhi Vassilios III päevapilt,⁸⁴ 200 ülesvõtet kodumaa kirikutest.⁸⁵

Käsikirjade kogus oli muu hulgas 18. sajandi lõpust pärinev „Halliko valla Kohtu ja Seäduse Ramat“⁸⁶ ja Paistu kirikuõpetaja Bergmanni aruanded Piibli tõlkimise tööst.⁸⁷ 1938/39. aastal anti kabinetile üle väärtuslik professor Alexander v. Bulmerinczi arhiiv (20 köidet käsikirju).⁸⁸

Kabeti varade seas oli esemeid, mida polnud ruumipuudusel võimalik kohale toimetada ega inventeerida (vana katoliku kiriku altari plaadid, kiriku portaali kivid kirjaga, Kristuse apostlite jm kujud, vanad ristimisvaagnad, altaripildid, klaaskroonlühtri osad jne).⁸⁹

⁷⁵ EAA, 2100-4-101, l. 20.

⁷⁶ TÜR KHO, 55-3-97, l. 45.

⁷⁷ EAA, 2100-4-77, l. 319.

⁷⁸ EAA, 2100-4-101, l. 19-20.

⁷⁹ EAA, 1245-1-220, l. 7.

⁸⁰ EAA, 1257-1-150, l. 24.; EAA, 2100-4-86, l. 24; TÜR KHO, 55-3-79, l. 30.

⁸¹ Olaf Sild, „Mõningaid vanu hauakive meie maalt“, II, *Usuteadusline Ajakiri*, 2 (1928), 55–72. Toodud on kivide mõõdud, kirjeldus, fotod.

⁸² EAA, 1257-1-150, l. 27.

⁸³ EAA, 2100-3-499, l. 8; EAA, 1257-1-150, l. 27.

⁸⁴ EAA, 2100-5-33, l. 11. Saadetud patriarhilt usuteaduskonnale professor V. Martinsoni kaudu.

⁸⁵ EAA, 2100-4-104, l. 11.

⁸⁶ Olaf Sild, „Halliko valla Kohtu ja Seäduse Ramat“, *Usuteadusline Ajakiri*, 3 (1927), 140–146; Olaf Sild, „Halliko valla Kohtu ja Seäduse Ramatu“ ära kirja tegija isiku küsimusest“, *Ajalooline Ajakiri*, 4 (1932), 203.

⁸⁷ EAA, 2100-3-502.

⁸⁸ EAA, 2100-4-104, l. 11.

⁸⁹ EAA, 2100-4-92, l. 20p; EAA, 2100-3-499, l. 20.

1920. aastate lõpust pärineb Kristjan Valdmanni koostatud nimekiri muinsusesemetest, mida kabinetil oli (ehk) võimalik omandada. Sellesse kuulus kirikute inventari kogu Eestist (nt altaripildid, hauakivid, klaaskroonlühtri osad, vana altari tükid, inglí kujud, evangelistide kujud, krutsifiksid, ristimisvaagnad, kivid endise kiriku portaalist, piirikivid jne).⁹⁰ Kiriklike mälestusmärkide inventeerimisega tegeles kiriklikkude mälestusmärkide komisjon.⁹¹

Muuseumi vara laenati erandkorras ka välja. 1924. aasta oktoobris laenati Nissi koguduse õpetajale kuus usupuhastuse kirjanduse klišeed. 1928. aasta märtsis Silla saadetud kirjas palutakse need tagastada, kuna muuseumi korra järgi oli klišeede laenutamise aeg ainult kolm kuud.⁹²

1928.–1940. aasta kassaraamatu järgi maksti arveid ürikute jt dokumentide, plaanide, pitserite jne fotokoopiate eest Rootsi riigiarhiivile, Taani kuninglikule raamatukogule, Preisi riigiraamatukogule, Varssavi ülikoolile, Krakówi raamatukogule, Toruńi arhiivile, Riia toommuuseumi raamatukogule, Bremeni linnaarhiivile, Lübecki linnaarhiivile, Tallinna linnaarhiivile.⁹³ Rootsi sõjarhiivilt paluti Tartu linna plaanide koopiaid 1636., 1675., 1683. aasta kohta.⁹⁴ Välismaa arhiividest püüti tellida visitatsiooniprotokollide ära kirju.⁹⁵

Raamatuid ja ajakirju osteti kohalikest antikvariaatidest ja telliti välismaalt (K. F. Koehlers Antiquarium Leipzigs,⁹⁶ Herder & Co Kirjastus Freiburgis).⁹⁷ Läbi aastate ilmusid ajakirjad *Römische Quartalschrift*, *Oriens Christianus*, *Rivista di Archeologia Christiana*.⁹⁸ Kabineti raamatukogust sai raamatuid koju laenata.⁹⁹

⁹⁰ EAA, 2100-3-504.

⁹¹ Olaf Sild, „Kirikuloolise töö sihtjooned Tartu Ülikooli usuteaduskonnas“, *Ajalooline Ajakiri*, 1/2 (1930), 93.

⁹² EAA, 2100-3-499, l. 6.

⁹³ EAA, 2100-3-521; EAA, 2100-3-499, l. 35–36, 78.

⁹⁴ EAA, 2100-3-499, l. 86.

⁹⁵ Sild, Kirikuloolise töö sihtjooned, 97.

⁹⁶ EAA, 2100-3-498, l. 1–5.

⁹⁷ EAA, 2100-3-499, l. 31.

⁹⁸ EAA, 2100-3-497, l. 12.

⁹⁹ Raamatukogu tarvitamise päevaraamat 12.11.1926–30.01.193, EAA, 2100-3-509; Kabineti poolt lõpetajatele välja antud tunnistused raamatute tagastamise kohta, EAA, 2100-3-500.

1.4. Kabineti tegevus

Ristiusu arheoloogia kabinet kuulus ajaloolise usuteaduse õppetooli juurde ja selle eesmärk oli soodustada üliõpilaste teaduslikku arengut.

Õppetöö aluseks seminarides oli töö allikatega. Nendeks olid: 1) kiriklikud mälestusmärgid, 2) ürikud (*documenta*), 3) seadustekstid ja korraldused.¹⁰⁰

Muuseumi varasid (mudeleid, pilte jm) kasutati arheoloogia jt loengute illustreerimiseks.¹⁰¹ Üliõpilastele tutvustati kirikuloolisi esemeid; anti juhatus kiriklike mälestusmärkide registreerimiseks ja nende teaduslikuks käsitlemiseks.¹⁰² Koguti ajalooallikaid,¹⁰³ tehti väljakaevamisi.¹⁰⁴

Iga üliõpilane oli kohustatud ajaloolise usuteaduse õppetooli praktikumide vältel pidama ühe referaadi, ühe korreferaadi ja kirjutama ühe protokoll.¹⁰⁵

Paleograafilise harjutusena valmistati mehaanilisi koopiaid. Selleks kasutati tavaliselt Tartu surnuaedade monumente, 1939/40. õppeaastal aga Toomeorus asuva monumendi neljakeelelisi kirju.¹⁰⁶ Paleograafia harjutusteks kasutati ka klišeede äratõmbeid.¹⁰⁷ Praktikumides osales enamasti 20–70 tudengit.¹⁰⁸

1926/27. õppeaastal töötati läbi kreekakeelsed veretunnistajate aktid, peeti samal teemal referaate,¹⁰⁹ pandi kokku purunenud hauamärke ning vana kantsli osasid.¹¹⁰

Alates 1931/32. õppeaastast kasutati uurimistööde tegemisel Riigi Keskarchiivi deponeeritud Eesti Evangeeliumi Luteriusu Konsistooriumi arhiivimaterjale, koguti andmeid kihelkondades leiduvate visitatsiooniprotokollide ja kirikukroonikate kohta.¹¹¹ 1931/32., 1932/33. õppeaastal peeti praktikumi „Kodumaa kirikuvisitatsiooni

¹⁰⁰ Sild, Kirikuloolise töö sihtjooned, 92–93.

¹⁰¹ EAA, 2100-4-76, l. 45.

¹⁰² EAA, 2100-4-87, l. 97; EAA, 2100-4-90, l. 19.

¹⁰³ EAA, 2100-4-90, l. 19.

¹⁰⁴ Sild, Kirikuloolise töö sihtjooned, 93.

¹⁰⁵ EAA, 2100-5-17, l. 96.

¹⁰⁶ EAA, 2100-3-497, l. 12. Rahvaste Monument Toomeorus.

¹⁰⁷ Samas, l. 13.

¹⁰⁸ EAA, 2100-3-510.

¹⁰⁹ Õppekavas oli ette nähtud kaks tundi ladina ja kaks tundi kreeka patristikat.

¹¹⁰ EAA, 2100-4-86, l. 24.

¹¹¹ EAA, 2100-4-92, l. 20; EAA, 2100-4-101, l. 19-20; EAA, 2100-4-104, l. 11.

protokollid ja nende kasutamine“.¹¹² E. Salumaa andmetel oli nõutava töö mahuks 10 protokollide registreerimine. Iga protokoll tuli hoolega läbi vaadata, vajalikud daatumid koos sisuga kirja panna ja erilist tähelepanu väärivad seigad ja andmed eraldi ära märkida.¹¹³ Nende tööde käigus leidis *stud. theol.* Heinrich Johannes Karm 1931. aastal Kirbla koguduse materjalide hulgast Jonas Nicolai Nicopense eestikeelse jutluse aastast 1641.¹¹⁴ Jutluse tekst avaldati trükis.¹¹⁵

Kabineti vanu hauakive kasutati õppevahendina paleograafilistel ja epigraafilistel harjutustel. Kivide kirjad ja joonised olid seetõttu värvitud.¹¹⁶ Hauakivide kirjadelt oli võimalik välja lugeda paleograafilist infot: teateid vappide, embleemide, hauakivide kaunistus- ja kujundusviiside kohta, genealoogilisi ja ajaloolisi andmeid.¹¹⁷

Sild pidas oluliseks hauakivide (jt mälestusmärkide) registreerimist, kirjeldamist, ülesjoonistamist, pildistamist ja selle töö trükis avaldamist, kuna nende mälestusmärkide säilimine oli ohus. Vanad hauakivid olid kulunud pealkäimisest, neid oli lõhutud või olid nad hävinud uue kirikupõranda või keskküttesüsteemi panekul. Kive oli kasutatud majade, treppide, tänavate jne ehituseks.¹¹⁸

1925. aastal leidis Sild Haapsalu linnavalitsuse trepi eest Saare-Lääne piiskopi Hartungi hauakivi (14. sajandi I pool). Kivi väljatõstmisel purunes see enam kui 100 tükiks. Tükkide kokkuseadmine võttis kabineti aega umbes aasta.¹¹⁹ 1925. aasta kevadel kaevati usuteaduskonna üliõpilastega tähetorni tagant välja Tartu toomkiriku vikaari Ottemar Dole hauakivi (15. sajandi kp).¹²⁰ 1926. aastal lasi Sild Narva rootsi kiriku välismüürist hauatahveli välja võtta. See puhastati, pildistati ja paigutati seejärel tagasi.¹²¹ 1927. aastal tuli

¹¹² EAA, 2100-4-92, l. 20; EAA, 2100-3-497, l. 10.

¹¹³ Salumaa, „Mälestuskilde akadeemiliselt teelt“, 23.

¹¹⁴ Olaf Sild, „Andmeid ja teateid Jonas Nicolai Nicopense ja tema eestikeelse jutluse kohta“, *Usuteadusline Ajakiri*, 1 (1936), 1–3.

¹¹⁵ H. J. Karm, „J. N. Nicopense eestikeelne visitatsioonijutlus a. 1641“, *Usuteadusline Ajakiri*, 1936, nr 1, 4–11.

¹¹⁶ Sild, „Mõningaid vanu hauakive“, II, 62.

¹¹⁷ Samas, 72.

¹¹⁸ Olaf Sild, „Mõningaid vanu hauakive meie maalt“, I, *Usuteadusline Ajakiri*, 1 (1928), 32.

¹¹⁹ Sild, „Mõningaid vanu hauakive“, II, 57–61. Kivi asus varem Haapsalu lossikirikus; O. Sild, *Eesti kirikulugu: vanimast ajast olevikuni*, 88.

¹²⁰ Sild, „Mõningaid vanu hauakive“, II, 64–65.

¹²¹ Samas, 54–55.

ülikooli raamatukogu juurdeehituse tegemise ajal lubjaaugust välja vikaar Nicolaus Molleri hauakivi (16. sajand). 1928. aastal kaevati samast kohast välja veel kivitükke, pealuu lõualuuga, neli palvehelme, kaks rootsiaegset raha (aastatest 1666–1667).¹²² Sild saatis Tartu toomkirikust pärit kivide [mehaanilised] koopiad ja pildid oma tõlgenduse kontrollimiseks Hamburgi ülikooli ajaloomuuseumi juhatajale.¹²³ Samuti püüdis ta hauakividel esitatud andmete tõesust arhiivmaterjalide ja allikapublikatsioonide abil võrrelda.¹²⁴

1929/30. õppeaastal korraldati kaevamine Karuse kirikus ja kiriku juures. Eesmärk oli avada ordumeister Otto arvatav haud, et kindlaks teha rahvapärismuse vastavust tegelikkusele.¹²⁵

1929. aastal kirjutas Sild Karuse kiriku õpetajale seoses sealse kiriku juures toimunud kaevamise protokolliga, et [Haridusministeeriumi] muinsusnõukogul on salavaenulikud nõuandjad ja seal puhuvad kiriklikule isetegevusele muinsuse alal vastased tuuled.¹²⁶

1930. aasta augustis käis Sild koos *stud. theol.* Vanniga Lääne-Nigula kihelkonnas Kirimäe kabelimäel. Toimus kaevamine (leiti üheksa 16.–17. sajandi münti), mõõdeti orientatsiooni. Töö tulemusena ilmus Sillalt eraldi artikkel.¹²⁷

Sild püüdis saada teavet kohalike koguduste arhiivides leiduvate materjalide kohta.¹²⁸ 1930. aastatel hakati kabineti eestvõtmisel koostama visitatsiooniprotokollide ja kirikukroonikate nimestikku. Selleks paluti õpetajatel kirikuarhiivis olevad visitatsiooni-protokollide nimed (aasta, läbiviija; märged, kas protokoll juures on eestikeelne kirjutis või jutlus) ja kroonikad (koostaja, ajalised piirid) kirja panna ning kabineti juhatajale saata. Tulevikus plaaniti nimestik trükkida lasta ja igale kirikuõpetajale maksuta kätte toimetada.¹²⁹

¹²² Samas, 64–68. Ülikooli raamatukogu asus Tartu toomkiriku varemete idaosas 1806–1981, praegu on hoones TÜ muuseum.

¹²³ Sild, „Mõningaid vanu hauakive“, II, 62–63.

¹²⁴ Sild, „Mõningaid vanu hauakive“, I, 33.

¹²⁵ EAA, 2100-3-499, l. 85; EAA, 2100-4-89, l. 26; Sild, „Kirikuloalise töö sihtjooned“, 93–94; „Ordumeistri haud Karuse kirikus“, *Postimees*, 212 (08.08.1930), 2.

¹²⁶ EAA, 2100-3-499, l. 26–27.

¹²⁷ EAA, 1245-1-220, l. 6. Sild on oma kirjas Lääne-Nigula õpetajale nimetanud paika Kirivere; Olaf Sild, „Kirimäe kabeli vare Lääne-Nigula kihelkonnas“, *Usuteaduslik Ajakiri*, 3/4 (1931/32), 135–140.

¹²⁸ EAA, 1245-1-220, l. 7.

¹²⁹ Visitatsiooniprotokollide ja kirikukroonikate ankeet, EAA, 2100-3-498, l. 87–88; EAA, 2100-3-497, l. 12.

Silla eesmärk oli ka kõigi kihelkondade kirikuarhiivide nimestike koostamine ning Eesti arhiivides, samuti Läti riigiarhiivis oleva Eesti ala puudutava kirikuloolise materjali koondamine ja teaduslik läbitöötamine (ja võimaluse korral väljaandmine).¹³⁰

2. Kiriklike mälestusmärkide registreerimine

1922/23. õppeaastal pöördus usuteaduslik arheoloogia muuseum konsistooriumi poole palvega soovitada kogudustele ristiusu mälestusmärkide muuseumile annetamist.¹³¹ 1924. aasta augustis tegi Sild konsistooriumile ettepaneku korraldada kiriklike mälestusmärkide, eriti monumentaalkirjade registreerimist *resp.* kogumist. Otsustati luua vastav komisjon. Septembris määrati kindlaks komisjoni koosseis. 1926. aasta mai lõpus kogunes nimetatud kiriklikkude mälestusmärkide komisjon esimest korda.¹³² Silla juhtimisel koostati ankeetleht 29 küsimusega. See trükitud ja piiskop Jakob Kuke soovitusel varustatud küsimustik saadeti kõigile kirikuõpetajatele. Vastused paluti saata Eesti Evangeeliumi Luteriusu Konsistooriumile kahes eksemplaris 1. novembriks 1926 (töö tegemine nõudis siiski palju enam aega).¹³³

Erilist tähelepanu tuli registreerimisel pöörata kirikutel, kabelitel, mälestusmärkidel, hauakividel esinevatele kirjadele. Kirjad tuli täpselt kopeerida originaalkirjaviisis ja interpunktsiooniga. Vanemad kirjad tuli pildistada või mehaaniliselt kopeerida (nn *Papierabdruck*).¹³⁴ Tuli pildistada või joonistada hauamärkide liigid. Märkida üles kirikuhoonetel olevad kirjad, aastaarvud; kirikuhoonete ehitusaeg, materjal, suurus; torni olemasolu; altari materjal, andmed altarimaa-
lide kohta (aasta, autor); kantsli materjal (aasta, autor); kroonlühtrite, lühtrite, ristimisvaagnate, karikate, kannude, krutsifikside jne. materjal, arv; andmed kirikukellade (raskus, kirjade olemasolu, aasta),

¹³⁰ Sild, „Kirikuloolise töö sihtjooned“, 97.

¹³¹ EAA, 2100-4-77, l. 319; EAA, 2100-5-2, l. 53p–54.

¹³² Olaf Sild, „Kirikliste mälestusmärkide komisjoni tööst“, *Usuteadusline Ajakiri*, 3 (1927), 136–139.

¹³³ Sild, „Kirikuloolise töö sihtjooned“, 93.

¹³⁴ EAA, 2100-3-498, l. 9. *Papierabdruck*’i kasutati kivist kirjade puhul. Puhastatud kivile asetati veega märjaks tehtud trükipaber, mida harjaga pressiti tähtede avaustesse. Paber eemaldati kivit. Paberi kuivades muutusid tähtede jäljendid nähtavaks.

hauakivide, epitaafide kohta; vanade pitserite, plaanide, kirikukroonikate, visitatsiooniprotokollide olemasolu. Anti täpne õpetus, kuidas mõõta kiriku orientatsiooni. Kirja tuli panna kiriku ümber olevad tähtsamad hauakirjad; kihelkonna surnuaedade arv, suurus, vanus.

Mälestusmärkide registreerimisel löid kaasa Akadeemilise Usuteadlaste Seltsi liikmed (usuteaduskonna üliõpilased). Töö teostamise ajaks tuli kirikuõpetajal nad varustada prii korteri ja ülalpidamisega.¹³⁵ Mälestusmärkide registreerijatele (nn suvestipendiaatidele) anti kaasa vastav tõend kirikuõpetajale esitamiseks.¹³⁶ Töö eest maksti tasu.¹³⁷

Ristiusu arheoloogia kabineti ülesanne oli mälestusmärkide registreerijaid tööks ette valmistada.¹³⁸

Iga stipendiaat oli kohustatud pidama registreerimise päevaraamatut. Selles tuli märkida, millal ja kus registreerimine toimus, mille kohta ja kellelt materjali koguti, kas saadud andmed on usaldusväärsed. Valmis töö tuli Akadeemilise Usuteadlaste Seltsi kaudu esitada ristiusu arheoloogia kabineti juhatajale 1. oktoobriks. Kohalikule õpetajale tuli võimaluse korral koostada töö koopia (tekst koos lihtsamate joonistega). Kui vastused mõnele küsimusele olid jäänud puudulikuks, pidi päevaraamatus seda eraldi põhjendama. Registreerimist tuli alustada kiriku arhiivist. Kõigepealt tuli uurida, milliseid teateid esines dokumentides kihelkonna mälestusmärkide kohta; vaadata läbi kiriku inventar, arhiivi nimestikud (puudumise korral tuli nimestikud ise koostada). Andmete kogumisel pidi kirjalike allikate viited, samuti suuliste andmete päritolu täpselt üles märkima. Registreeritavatest esemetest tuli võimaluse korral teha koopiad. Selleks oli neli viisi: vesikoopiad, läbihõõrutavad koopiad, kipskoopiad ja joonised.

Vesikoopiate valmistamiseks tuli puhastatud ese märjaks teha, asetada sellele peale (liimimata) paber ja see niisutada, seejärel suruda pehme riide või hobusepuhastamise harjaga eseme kõigisse

---

¹³⁵ Samas, l. 9–10; kiriklikkude mälestusmärkide komisjoni ankeet, EAA, 2100-19-92, l. 4–5.

¹³⁶ Usuteaduskonna poolt välja antud tõend, EAA, 2100-5-17, l. 47; ristiusu arheoloogia kabineti väljaantud tõend, EAA, 2100-3-498, l. 85–86.

¹³⁷ Kiriklike mälestusmärkide registreerimise tööde arved 1933–1935, EAA, 1855-1-8, l. 1-10; EAA, 2100-3-516, l. 2; E. Salumaa, „Mälestuskilde akadeemiliselt teelt“, 23.

¹³⁸ Sild, „Kirikuloolise töö sihtjooned“, 93.

raiatud, murenenud avaustesse ning eemaldada esemelt pärast kuivamist. Kindlasti tuli juurde lisada esemel olev käsikirjaline tekst.

Läbihõõrutavate koopiate tegemiseks kasutati Prantsuse siidpaberit ehk kurnamise paberit. Paber asetati siledapinnalisele esemele, hõõruti plingi linase või puuvillase riidega või õhukese naha sisse pandud grafiitpulbriga. Õhemat siidpaberit kasutati väiksema kirja kopeerimiseks ning paksemat suurema kirja kopeerimiseks hauaplaatidelt. Kurnamise paberit kasutati ka siledapinnaliste kivi-kirjade ja kõrgete tähtede kopeerimiseks.

Kipskoopiad valmistati metallpitsatitest ja väiksematest muinsusharuldustest.

Joonised tuli valmistada kindla mõõtkava järgi. Kopeeritav kiri tuli ka eraldi käsikirjas välja kirjutada.

Kiriku aknad, klaasmaalid, samuti kiriku ja kabeli seintel, pindidel, kooril leiduvad kirjad, maalid, nikerdused tulid kirjeldada ja pildistada. Pildistamisel tuli jälgida, et kõik iseloomulikud detailid jääksid selgelt pildile.¹³⁹

Akadeemiline Usuteadlaste Selts lõi mälestusmärkide registreerimisel kaasa 1926–1940.¹⁴⁰ Raha saadi ülikooli erisummadest.¹⁴¹

1930. aastal oli registreeritud 29 kihelkonna kirikud: Rõngu, Karula, Nõo, Puhja, Otepää, Sangaste Laatre, Põlva, Räpina, Viljandi linn ja maa, Pilistvere, Põltsamaa, Tarvastu, Paistu, Maarja-Magdaleena ja Vara, Kursi, Tartu Jaani, Kodavere, Torma Lohusuu, Kadrina, Pärnu Eliisabeti ja Nikolai, Türi, Koeru, Ridala, Kullamaa, Haapsalu, Lääne-Nigula, Kärla. Kirikuõpetajate, *resp.* abikirikute köstrite esitatud vastuseid oli 18 kihelkonna kohta.¹⁴² Töö jätkus, ja 1940. aastaks oli seltsi hinnangul registreeritud umbes 1/2 Eesti kirikuloolistest esemetest.¹⁴³

Üks tublimaid kiriklike mälestusmärkide registreerijaid oli Villem Uuspuu: 1933. aasta suvel töötas ta Lihula kiriku juures,¹⁴⁴ 1934

¹³⁹ Instruksioonid kirikliste mälestusmärkide registreerijale, EAA, 1855-1-2, l. 1–4.

¹⁴⁰ EAA, 2100-5-2, l. 124p.-125.; EAA, 2100-19-92, l. 1.; EAA, 1187-1-152, l. 1.

¹⁴¹ EAA, 2100-19-92, l. 3, 10, 13; *Akadeemilise Usuteadlaste Seltsi kümme aastat*, 21.

¹⁴² Sild, „Kirikuloolise töö sihtjooned“, 93.

¹⁴³ EAA, 1187-1-152, l. 2.

¹⁴⁴ EAA, 2100-3-507; TÜR KHO, 55-3-98.

Kirblas¹⁴⁵ ja Martnas,¹⁴⁶ 1934–1935 Karusel,¹⁴⁷ 1935 Hanilas.¹⁴⁸ 1934. aasta suvel avasid Uuspuu ja Hanila koguduse õpetaja E. Lüdigi Hanila kiriku altariruumis nn seinakapid, uurimaks, kas altariruumi lõunapoolsel küljel asuva seinakapitaolise jälje kohalt viib käik kiriku seinast altariruumi all asuvasse matusepaika. Jälje taga avanes suurem avaus, mis oli kinni müüritud. Vastava loa puudumise tõttu ei saanud seal töid jätkata. Seejärel vaadati, kas altaritaguses müüris asuva jälje kohal olevas nn seinakapis asuvad rahvapärimuse kohaselt katoliku ajast pärit kiriku pühaku (noore inimese) luud. Ka selle jälje taga avanes suurem kinnimüüritud avaus. Luid ei leitud, küll aga oli seal väljaraiutud ristimärgiga paekivist hauaplaadi osa, mis viidi Karuse koguduse arhiivi.¹⁴⁹

Professor Sild vaatas kabinetile esitatud mälestusmärkide registreerimise tööd läbi, tegi märkused, andis hinnangu, lasi vajaduse korral materjali täiendada ja parandada.¹⁵⁰ Valminud tööd olid käsikirjas ja hoiti alal ristiusu arheoloogia kabineti käsikirjade kogus.¹⁵¹ Kaugem eesmärk oli kogutud andmete avaldamine trükis.¹⁵²

Lisaks mälestusmärkide registreerimisele mõõdeti kirikute ja kabelite orientatsiooni ilmakaarte suhtes. Eesmärk oli kindlaks teha, kuidas määrati keskajal (ja hiljem) kirikute, kabelite juures laialt levinud ida-lääne telgjoon ilma kompassi kasutamata. Ida-lääne suunda võidi määrata astronoomiliselt tõusva või lojuva päikese järgi kevadisel või sügisel pööripäeval või mõne kindla pühakuga seotud päeval (kellele sooviti hoone pühitseda). Arvati ka, et kiriku ida-lääne telje kõrvalkalde alusel astronoomilisest ida-lääne joonest võis kindlaks määrata kiriku vanuse, kui oli teada pühakupäev või määrata pühak, kui oli teada kiriku vanus.¹⁵³

¹⁴⁵ EAA, 2100-3-508.

¹⁴⁶ TÜR KHO, 55-3-99.

¹⁴⁷ TÜR KHO, 55-3-100.

¹⁴⁸ TÜR KHO, 55-3-101.

¹⁴⁹ TÜR KHO, 55-3-101, l. 133–135. Karuse koguduse arhiivis hoiti ka Hanila koguduse väärtuslikumaid arhiividokumente, kuna Hanila kirikuhoone oli väga niiske; protokoll Hanila kiriku altariruumi seinakappide avamise kohta suvel 1934. a, EAA, 2100-3-501.

¹⁵⁰ TÜR KHO, 55-3-71-109.

¹⁵¹ *Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919–1929*, 363; Sild, „Kirikuloolise töö sihtjooned“, 93.

¹⁵² Olaf Sild, „Üldiseid uurimistöid kodumaa ajaloo, kirikuloo, arheoloogia alal tuleks enam koordineerida“, *Usuteadusline Ajakiri*, 2 (1927), 95–96.

¹⁵³ Sild, „Kirikuloolise töö sihtjooned“, 94.

Täpsemate mõõtmiste saamiseks oli vaja arvestada magnetnõela kohalikku deklinatsiooni. Eesti kohta need andmed aga puudusid. Nende väljaarvutamine kuulus kindralstaabi topograafia osakonna pädevusse. Lisaks olid deklinatsiooni andmed muutlikud. Orientatsiooni oli raskem mõõta kirikutes, kus olid keskküttetorud jm magnetit segavad mõjud (eriti Tallinnas).¹⁵⁴

Vajalikke tehnilisi vahendeid mõõtmistööde jaoks kabinet ka laenas. 1929. aasta augustis sooviti Tallinna maamõõduosakonnast üheks kuuks laenata kaks head asimuutkompassi või bussooli.¹⁵⁵

1930. aastaks oli kabineti poolt (või kabineti korraldusel) mõõdetud umbes 20 kiriku ja kabeli (*resp.* varemete) orientatsioon.¹⁵⁶ 1937. aastal käisid professor Sild ja Villem Uuspuu Kirumpääl sealse lossikiriku orientatsiooni mõõtmast, Võrus püüdsid nad leida andmeid endise Väimela kabeli asukoha kohta ja mõõtsid seejärel Lätis Üksküla kiriku varemete orientatsiooni (nagu Liivimaa vanemas riimkroonikas kirjeldatud).¹⁵⁷ Mõõtmistulemuste alusel tõdes Sild rahvajutu paikapidavust Saha kabeli kohta. Selle järgi olevat Saha kabel esialgu kuulunud Jüri kihelkonna alla (hiljem Jõelähtme kihelkonna all).¹⁵⁸

Orientatsiooni mõõtjatele maksti samuti tasu.¹⁵⁹ 1928. aastal oli üks auhinnatöö teemasid „Missugune on kodumaa kirikute orientatsioon ilmakaarte suhtes ja mis sellest järgneb?“.¹⁶⁰

3. Ristiusu arheoloogia kabineti ruumid ja vara 1940–1944

Usuteaduskonna likvideerimise tõttu 31. augustil 1940 suleti ka ristiusu arheoloogia kabinet.¹⁶¹ Asutusest välja laenatud raamatud jm tuli viivitamatult tagastada¹⁶² ja varad üle anda teistele ülikooli

¹⁵⁴ Samas, 95.

¹⁵⁵ EAA, 2100-3-499, l. 25.

¹⁵⁶ Sild, „Kirikuloolise töö sihtjooned“, 95.

¹⁵⁷ EAA, 2100-2-1088, l. 107. Tekstis Vaimela kapell.

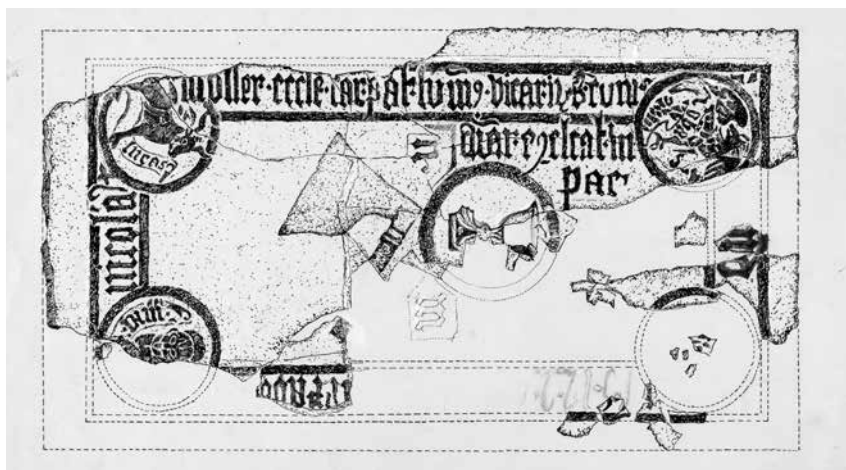
¹⁵⁸ EAA, 2100-3-499, l. 85; Olaf Sild, „Tallinna ja ta ligema ümbruse vanust hauakivest“, 50–52.

¹⁵⁹ EAA, 2100-19-92, l. 16.

¹⁶⁰ Olaf Sild, „1928. a. auhinnatööde teemid on usuteaduskonnas“, *Usuteadusline Ajakiri*, 2 (1927), 96.

¹⁶¹ „Tartu Ülikooli Usuteaduskonna likvideerimise seadus“, *Riigi Teataja*, 96 (1940), 1269-1270; EAA, 2100-5-43, l. 332; EAA, 2100-2-1088, l. 132.

¹⁶² EAA, 2100-5-43, l. 327.

Foto 4. Vikaar Nicolaus Molleri hauaplaat Tartu Toomkirikust, u 1928 (TÜ KM, JO 490).

Foto 5. Vikaar Nicolaus Molleri hauaplaat Tartu toomkirikust, 1928 (TÜ KM, JO 491).

asutustele.¹⁶³ Raamatukogu ja käsikirjade kogu määrati ülikooli raamatukogule,¹⁶⁴ esemete kogud kunstiajaloo instituudile.¹⁶⁵ Usuteaduskonna üldine arhiiv ja rekvisiidid tuli anda ülikooli arhiivi; kantselei, asutuste mööbel jne määrati arstiteaduskonna kantseleile.¹⁶⁶

Aja kohta 1. oktoobrist 31. detsembrini 1940 on koostatud likvideeritud usuteaduskonna dekanaadi kantselei, usuteadusliku seminari ja ristiusu arheoloogia kabineti materiaalsete varade aruanded, esitatud vaid rahalises vääringus.¹⁶⁷

6. mail 1941 palus TRÜ majandusosakond TRÜ pearaamatukogul kiiresti ära viia Lai 36 endise ristiusu arheoloogia kabineti ruumidest raamatukogule vajalikud raamatud. Äraviidavate raamatute kohta paluti koostada kindel nimekiri.¹⁶⁸ Samasugune teatis saadeti majandusosakonnast 6. mail 1941 ka kunstiajaloo instituudile. Selles paluti kiiresti läbi vaadata endise ristiusu arheoloogia kabineti ruumidesse järele jäänud esemed, kabinetile tarvilikud esemed eraldada ja kindla nimekirja alusel ära viia.¹⁶⁹ Ülevaates kunstiajaloo õppetooli tegevusest 21. juunist 1940 kuni 10. juulini 1941 teatatakse, et õppetooli raamatukogu kasvas 1940. aasta sügisest kuni 1941. aasta kevadeni 394 köite võrra, neist suur osa saadi likvideeritud ristiusu arheoloogia kabineti kogust.¹⁷⁰

1941. aastal eraldati ülikooli pearaamatukogust uuem usuteaduslik kirjandus ja paigutati Vallikraavi 9/11 asuvasse endise Estonia konvendi hoonesse. Sinna koondati ka raamatukogule antud ristiusu arheoloogia kabineti raamatud. 1941. aasta suvel põlesid usuteaduskonna dekanaadi ruumid (P. Põllu 2). Usuteadusliku seminari raamatud¹⁷¹ pääsesid, sest olid paigutatud ülikooli kirikusse.

¹⁶³ Samas, l. 322.

¹⁶⁴ Samas, l. 331; EAA, 2100-3-498, l. 60.

¹⁶⁵ EAA, 2100-5-43, l. 333; EAA, 2100-3-498, l. 61. Kunstiajaloo instituut (kabinet) asus Lai 36.

¹⁶⁶ EAA, 2100-5-43, l. 331.

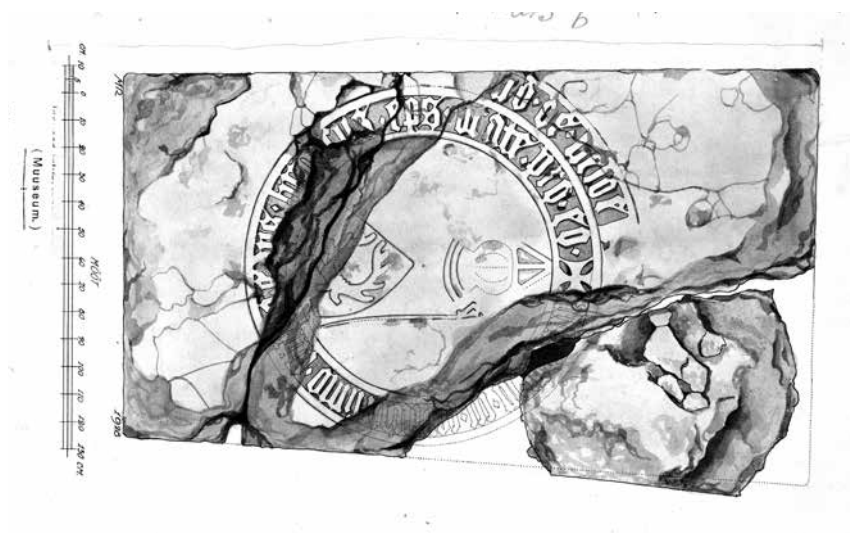
¹⁶⁷ EAA, 2100-20-154, l. 83–85.

¹⁶⁸ EAA, 2100-20-146, l. 24.

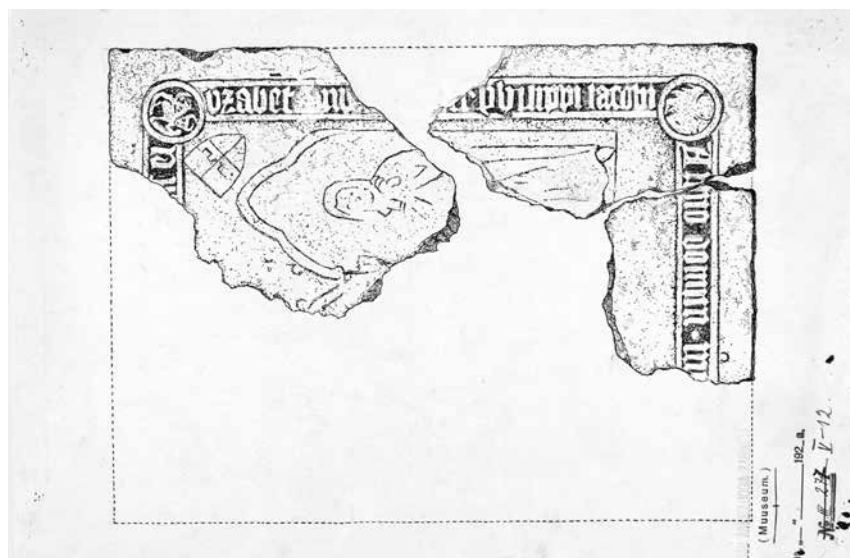
¹⁶⁹ EAA, 2100-5-286b, l. 116; EAA, 2100-6-361, l. 41; EAA, 2100-5-286b, l. 129-130; EAA, 2100-20-25, l. 23. Kunstiajaloo instituut kolis juuni lõpus 1941 ülikooli peahoonesse (varasem asukoht oli Lai 36, kus oli kasutada neli tuba); EAA, 2100-5-286c, l. 1. Oktoobri lõpus 1941 tehtud kava kohaselt määrati kunstiajaloo instituudi asukohaks endise Tööstuspanga maja III korrus (Ülikooli tänavas).

¹⁷⁰ EAA, 2100-5-286c, l. 40.

¹⁷¹ EAA, 2100-5-30, l. 46-49.

Foto 6. Tartu piiskopi Henrich von der Velde hauaplaat, 1928 (TÜ KM, JO 492).

Foto 7. Keskaegse hauaplaadi fragment Tartu toomkirikust, u 1288 (TÜ KM, JO 493).

Seminari raamatukogu sedelkataloog ja riulid hävisid tules koos dekanadihoonega. Hiljem anti Saksa võimude (SD) korraldusel ülikooli raamatukogule ka Vallikraavi 16 asuv *Theologische Verein*¹⁷² ja *Luther Akademie*¹⁷³ raamatukogu. Kõigi nende raamatukogude kasutamine oli aga väga raske ruumide kitsikuse tõttu. Kogude suuruseks loeti 40 000 köidet. Nõudmine usuteadusliku kirjanduse järele oli suur. Juuli lõpus 1942 paluti võimalust anda raamatukogu valdusse kogu Vallikraavi 16 hoone (või mõni muu hoone), et sellesse paigutada kogu teoloogiline kirjandus. Usuteaduskonna eksamite tollaegne korraldaja professor Aaslava pidas soovitavaks koondada ülikooli kirikusse (ühe võimalusena Vallikraavi 9/11 hoonete kõrval) lisaks usuteadusliku seminari raamatukogule kõik eelnimetatud usuteaduslikud raamatukogud, samuti ülikooli raamatukogu käsi-kogu usuteaduse osakonna koosseisu, mis Nõukogude ajal eraldati ning korraldamatult deponeeriti Vallikraavi 9 ruumidesse.¹⁷⁴

1941. aasta sügisel kolis ülikooli eksekuutori kontor endise ristiusu arheoloogia kabineti ruumidesse (Lai 36). Osa inventari, sealhulgas kiviplaate, kujusid jne paigutati Lai 34 tiibhoone juurde kuuri.¹⁷⁵

Vastavalt ülikooli rektori 15. septembri 1943 otsusele (vastusena Tartu Usuteaduse Instituudi juhataja Johan Kõpu 4. augusti 1943 kirjale) tulid kõik endise usuteaduskonna juurde kuulunud ristiusu arheoloogia kabineti raamatukogu jagamisel arheoloogia instituudile, kunstiajaloo instituudile ja klassikalise muinasteaduse instituudile üle antud varad Tartu Usuteaduse Instituudile tagasi anda.¹⁷⁶

Lai 34 tiibhoone juurde kuulunud kuuris olevad esemed olid vahepeal ette võetud paigutamiste ja kuuri katkise katuse tõttu kan-

¹⁷² Tõnis Möldre, „Theologischer Studenten-Verein (Usuteaduse Üliõpilaste Selts)“, Lea Teedema (koost), *Arhiivijuht II: Haridus. Teadus. Kirik* (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2006), 274. Koondas sakslastest usuteaduse üliõpilasi. Tegutses 1867–1916, 1918–1939.

¹⁷³ Riho Altnurme, „Kirikulugu“, Heivi Pullerits (koost), *Tartu ajalugu ja kultuurilugu* (Tartu: Tartu Linnamuuseum; Ilmamaa, 2005), 213. Usuteadus-Filosoofiline Lutheri Erainstituut (Luther-Akademie) andis teoloogilist haridust saksa keeles 1931–1939 (asus Vallikraavi tänavas).

¹⁷⁴ EAA, 2100-5-30, l. 46–49.

¹⁷⁵ EAA, 2100-5-30, l. 54; Hans Kauri, „Tartu Ülikool ja üliõpilased: Eesti Vabariigi Tartu Ülikool okupatsioonide ajal“, R. Maasing (toim), *Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas*, X (Stockholm: EMP, [1962]), 58. 27. jaanuaril 1943 purustas Nõukogude pommirünnak botaanikaia hoone Lai 38, vigastas hooneid Lai 34, 40 ja Rüütli 24.

¹⁷⁶ EAA, 2100-5-286c, l. 115.

natada saanud. Kuna kuuri vajati, siis oktoobri lõpus 1943. aastal paluti esemed usuteaduse instituudi esindaja ja kunstiajaloo instituudi poolt järele vaadata ja väärtuslikumad paigutada Eesti Rahva Muuseumi või arheoloogia muuseumi.¹⁷⁷

Riho Altnurme andmeil hävisid ristiusu arheoloogia kabineti varad 1944. aastal sõjatules.¹⁷⁸ Kabineti väheseid säilinud materjale võib siiski leida Rahvusarhiivi ajalooarhiivist, Tartu Ülikooli raamatukogust, Tartu Ülikooli kunstimuuseumist, Tartu Ülikooli muuseumist.

Kabineti inventariraamatud pole säilinud. Tartu Ülikooli raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonnas hoitakse alal üle 30 kiriklike mälestusmärkide registreerimise töö.¹⁷⁹ Need on huvitavad materjalid ka tänapäevastele uurijatele, eriti kunstiajaloolastele. Teine maailmasõda, Nõukogude okupatsioonaja represseivpoliitika kiriku kui organisatsiooni vastu ja lihtsalt möödunud aastakümned on muutnud paikade, kirikute ning neid ümbritsevate surnuaedade ilmet. Kirikute inventari ja arhiividokumente on aegade keerises kaduma läinud, neid on paigutatud ümber muuseumidesse, arhiividesse jm. Kirikute ja koguduste arhiivide, varade käekäik aastatel 1940–1991 on teema, mis vajab kindlasti veel uurimist. Mälestusmärkide registreerimise tööd on allikmaterjaliks, pakkudes infot seisuga enne 1940. aastat.

Tartu Ülikooli raamatukogus on kabinetile kuulunud raamat,¹⁸⁰ fotosid (u 50 tk),¹⁸¹ ajaloolise usuteaduse õppetooli paleograafia praktikumide jaoks valmistatud fotokoopiaid Tartu ja Riia keskarhiivi ning Tartu Jaani kiriku arhiivi 13.–17. sajandi materjalidest (20 tk),¹⁸² üliõpilaste kursuse- ja praktikumitöid ajaloolise usuteaduse alalt.¹⁸³

Tartu Ülikooli kunstimuuseumis säilitatakse kabinetile kuulunud graafilisi lehti (45 tk) ja hauaplaatide ülesjoonistusi (7 tk), Tartu

¹⁷⁷ EAA, 2100-5-30, l. 54.

¹⁷⁸ Altnurme, „Olaf Sild Tartu Ülikooli usuteaduskonnas“, 305.

¹⁷⁹ TÜR KHO, 55-3-71-109.

¹⁸⁰ TÜR KHO, RA-9615. Raamatul on ristiusu arheoloogia kabineti pitsati jälgend.

¹⁸¹ TÜR KHO, 192. TÜ kunstiajaloo kabineti kunstiajalooline fotokogu; vt ka Eero Kangor, *Fotode dateerimise ja atribueerimise probleeme Tartu ülikooli kunstiajaloolises fotokogus*, magistriltöö (Tartu: Tartu Ülikool, 2008), 66–67, 126. U. 50-l fotol on ristiusu arheoloogia kabineti pitserid.

¹⁸² TÜR KHO, 55-3-34.

¹⁸³ TÜR KHO, 55-3-45-53.

Ülikooli muuseumis on toomkiriku vikaari Ottemar Dole hauakivi (15. saj keskpaigast)¹⁸⁴ ja fotosid (vt lisa 1).

* * *

Ajaloolise usuteaduse professor Olaf Sild suutis oma entusiasmi ja armastusega õpetatava aine vastu sütitada ka õpilasi. E. Hindrikson kirjutas oma mälestusmärkide registreerimise töös, et tegeles registreerimisega, kuna soovis vähendada senistes koolides (alg- ja keskkoolis) temasse istutatud vaenulikkust ajaloo vastu. Ta ütles: „Tahaksin kuulata möödunud aegade laulu ja imetleda selle kõla“.¹⁸⁵

Olaf Silla eesmärk oli kirikulooliste arhiiviallikate ja kiriklike esemete kultuuriloolise väärtuse teadvustamine laiemalt. See kätkes endas muinsuskaitse-alast tööd. Tema poolt alustatud ettevõtmised olid üsna iseloomulikud tolele ajale. Samalaadseid töid tehti ka teistel elualadel. Erinevate asutuste (Eesti Rahva Muuseum, Eesti Rahvaluule Arhiiv, Eesti Kultuurilooline Arhiiv jt), samuti Tartu Ülikooli juures tegutsenud akadeemilised seltsid (Akadeemiline Ajaloo Selts, Akadeemiline Emakeele Selts jt) organiseerisid vanavara, suulise pärimuse ja kirjalike allikate kogumist. Korrastati, töötati läbi ja säilitati minevikupärandit.¹⁸⁶ Kogumistöö teostamiseks kasutati palju noori, kes sel viisil õppisid minevikupärandit hindama.

Lisa 1. Ristiusu arheoloogia kabineti materjale TÕ muuseumis

Tartu Ülikooli muuseum ajaloolises toomkirikus

Vikaar Ottemar Dole hauaplaat (15. saj kp). Osa ehitismälestisest Tartu toomkirik kultuurimälestiste riiklikus registris.

¹⁸⁴ Sild, „Mõningaid vanu hauakive“, II, 64-65. See on ainus kabinetile kuulunud teadaolevalt säilinud hauakivi.

¹⁸⁵ TÜR KHO, 55-3-77.

¹⁸⁶ *Universitas Tartuensis: Eesti Vabariigi Tartu Ülikool ja üliõpilaskond sõnas ja pildis*, 95. Akadeemiline Ajaloo Selts saatis alates 1922. aastast välja stipendiaate ajaloolist traditsiooni koguma, kinnismälestisi registreerima ja arhiividega tutvuma. Eesmärk oli läbi töötada kogu maa. Tulemusi avaldati maakondlikes koguteostes. Tehti koopiaid välismaal olevatest materjalidest.

Fotod maailma kuulsatest kirikukunsti objektidest TÜ kunstiajaloo kabineti materjalide hulgas. TÜ muuseumisse vastu võtmata, üle 10 tk.

Tartu Ülikooli kunstimuuseum

JO 490. Möttus, W., Roosman, M. Vikaar Nicolaus Molleri hauaplaat Tartu Toomkirikust. Tušš, u 1928 (vt foto 4)

JO 491. Möttus, W., Roosman, M. Vikaar Nicolaus Molleri hauaplaat Tartu toomkirikust. Tušš, akvarell, 1928 (vt foto 5)

JO 492. Roosman, M. Tartu piiskopi Henrich von der Velde hauaplaat. Tušš, akvarell, 1928 (vt foto 6)

JO 493. Möttus, W. Keskaegse hauaplaadi fragment Tartu toomkirikust. Tušš, u 1928 (vt foto 7)

JO 494. Tundmatu kunstnik. Hauakambri(?) läbilõige. Tušš, akvarell, 1920.–1930. aastad.

JO 495. Tundmatu kunstnik. Hauakambri(?) sisevaade. Pliats, valge kriit, 1920.–1930. aastad.

JO 496. Tundmatu kunstnik. Hauakambri(?) sisevaade. Pliats, valge kriit, 1920.–1930. aastad.

GR 1944–1956. Teadmata albumist või mapist pärinevad Jeruusalemma ja Petlemma vaated. Litograafiad, u 19. saj.

GR 2014–2025. Levy Elkan, David. Album Blätter im mittelalterlichen Style in lith. Farbendruck von D. Levy Elkan in Cöln. Leipzig, Verlag von E. Wengler (sisaldab Tartu Ülikooli kunstimuuseumi 19. sajandi templit, ilmselt kunstimuuseumile ostetud ja vahepeal ristiusu arheoloogia kabinetile kuulunud)

GR 3518–3536. Maydell, Friedrich Ludwig. Fünfzig Bilder aus der Geschichte der Deutschen Ostsee-Provinzen Russlands (1839, 1842), sari kahes köites.

GR 4725. Schulz, Carl Anton. Die Einweihung der Universitätskirche am 31. Januar 1860 durch den Bischof Walter. Lito, 1860.

Aile Tammiste on TÜ muuseumi fotokogu spetsialist